

SÚSTAVA VIED O KULTÚRE A FILOZOFICKO-HISTORICKÁ TEÓRIA KULTÚRY

MARTIN ČIČILLA, Výskumný ústav kultúry, Bratislava

Vo vedeckom poznaní o kultúre sú dnes najrozšírenejšie tri typy vedeckých teórií. Ide o: 1. filozofické a všeobecné, globálne teórie kultúry; 2. špeciálnovedné teórie, ktorých predmetom sú napr. umelecké druhy, materiálne svedectvá historických kultúr, dejiny vedeckých teórií, atď.; 3. hraničné, resp. interdisciplinárne teórie, ktorých predmetom je kultúra v tzv. prienikových formách existencie [politická kultúra, kultúra spôsobu života a životného prostredia, informačná kultúra a i.] a kultúra ako oblasť štátnej správy (hlavne ako odvetvový a rezortný systém).

Hoci doteraz nie sú rovnocenne vedecky fundované, majú predpoklady čoraz väčšími a účinnejšie prehĺbovať celosťnosť a komplexnosť vedeckého poznania o podstate, vývojovej dynamike, systémovosti, polyštruktúrnosti a polyfunkčnosti kultúry v sociálnom pohybe. Súvisí to v prvom rade s ontologickými príčinami. Veľmi vzrástla najmä tzv. sociálna funkcia kultúry, čo sa odráža, okrem iného, v rozvoji nevyhnutných inštitucionálnych, organizačných a kádrových predpokladov vedeckého výskumu kultúry, osobitne v kooperácii „akademickej“, „vysokoškolskej“ a „odvetvovej“ vedy. Podnecujúcu úlohu majú objektívne procesy integrácie a diferenciacie. Prejavujú sa v postupujúcej kryštalizácii špeciálnych, teoreticko-metodologických postupov, ktoré zodpovedajú podstate a diferencovaným prejavom kultúry, v prepájaní logicko-historických a teoreticko-empirických metód, v rozvoji systémových výskumov kultúry a inde.

Spoločenskovedné teórie o kultúre sa rozvíjajú na báze filozofie a dejín kultúry, tzv. tradičných vied (umenoveda, estetika, archeológia, etnografia, folkloristika a i.), ako aj na báze nových, hraničných a tzv. odvetvových vedných disciplín (sociológia kultúry, ekonomika kultúry, prognostická teória kultúry, teória kultúrnej politiky a i.). Tieto vedy skúmajú kultúru v zásade: 1. z hľadiska jej najvšeobecnejších zákonov a určení (tzn. ako predmet filozofickej teórie kultúry); 2. z hľadiska zákonitostí a určení konkrétnych foriem a oblastí bytia kultúry.

Bohatá história, množstvo nositeľov, zložiek, stránok, funkcií, rozvetvená štruktúra vnútorných a vonkajších vzťahov, dialektických a systémových väzieb, špecifické zákonitosti a princípy rozvoja kultúry ako relatívne autonómnej oblasti spoločenského života spôsobili, že je najkomplexnejším i najnáročnejším objektom a predmetom výskumu. Existencia, bytie, vývoj kultúry je spoločenským komplexom s najbohatšími, stále sa prelínajúcimi a meniacimi vzájomnými vzťahmi a vplyvmi jej jednotlivých prvkov, zložiek, ktoré nikdy nepôsobia osamote, pretože

ich určujú viaceré vzájomne sa prelínajúce a meniace komplexy, prostredia, celky.

Kultúru nemožno izolovať a vytrhávať z totality spoločenských vzťahov, ani zlomkovito redukovať na nejaké rozhodujúce určenie, najčastejšie sociálno-ekonomické. Kultúra nie je priamym, bezprostredným produktom, alebo prejavom sociálno-ekonomického a iného „vonkajšieho“ prostredia. Ekonomické, sociálne a ďalšie „vonkajšie“ faktory vplývajú na vývoj kultúry predovšetkým cez ideologické prostredie. Pritom každá súčasť kultúry ako ideologický jav je určená ideologicky „zvonka“, najmä ideológiou spoločenskej triedy, a „zvnútra“ — tvorivým procesom „interiorizácie“ tejto ideológie na báze špecifických princípov, zákonitostí a prostriedkov výstavby jednotlivých kultúrnych foriem. Integrované sú v celom spôsobe života spoločenského subjektu a dialekticky sa podmieňujú a vyvíjajú v najbohatších, najkomplexnejších spoločenských väzbách.

Napriek tomu sú časté tendencie mechanicky uberať kultúrne dialekticky relatívnu samostatnosť, autodynamiku a komplexnosť vzťahov, alebo redukovať individuálne javy a procesy na všeobecne spoločenské v tom zmysle, že individuálne sa stratí vo všeobecne spoločenskom. Jeho konkrétna neurčitost pohltí individuálnosť kultúrnych javov a procesov.

Načrtnuté tendencie sa najmarkantnejšie zračia v definičných prístupoch ku kultúre. Osobitne v tých, ktoré nekonfrontujú, alebo nedostatočne konfrontujú najvšeobecnejšie, filozofické určenia kultúry s reálnymi formami existencie, bytia a vývoja kultúry, to znamená i s tými, ktoré sa vyvinuli a jestvujú aj ako organizačný a inštitucionálny dôsledok spoločenskohistorickej deľby práce v oblasti štátnej správy. Ide hlavne:

1. o kultúru ako sféru spoločenského bytia (veda, umenie, školstvo, výchova, vzdelanie, telesná kultúra, osвета, film, tlač, rozhlas, televízia, kultúra v pôsobnosti národných výborov, ochrana kultúrnych pamiatok, ochrana prírody, výmena kultúrnych hodnôt so zahraničím a ostatné kultúrne subsystémy);

2. o kultúru ako odvetvie národného hospodárstva, (ktoré napr. politicko-ekonomická terminológia charakterizuje ako tzv. nevýrobné odvetvie, či odvetvie tzv. nemateriálnej výroby a pod.), zahŕňajúce tlač, rozhlas, televíziu, kultúru v pôsobnosti národných výborov a kultúrne subsystémy priamo riadené ministerstvom kultúry;

3. o kultúru ako tzv. rezortný systém kultúrnych organizácií a inštitúcií priamo riadených ministerstvom kultúry.

Filozofické skúmania sú bez konfrontácie s reálnymi formami existencie, bytia a vývoja kultúry neproduktívne, pohybujú sa v kruhu, nepodnecujú a neintegrujú vedecké poznanie o kultúre, ale redukujú jeho základné funkcie (analytické, diagnostické, prognostické, resp. inštrumentálne).

Jedným zo spôsobov ako utriediť nahromadené množstvo definičných

prístupov ku kultúre je filozofická klasifikácia ich podstatných atribútov i teoreticko-metodologických chýb. Mohli by sme hovoriť o systémových, činnostných, axiologických, dezaxiologických, dynamických, normativistických, imanentistických, statických, sumárnych, naturalistických, semiotických, sémantických, univerzalistických, redukcionistických a niektorých ďalších prístupoch ku kultúre a ich kombináciách. Faktom zostane, že v teoretickej produkcii o kultúre sa nahromadili také nedôslednosti a chyby, že len ťažko k nim nájsť inú, porovnateľnú oblasť výskumu.

V mnohých konceptoch kultúry akoby sa zabúdalo na historicky prvé, principiálne určenia kultúry (Cicero, Tacitus a i.), z ktorých vychádzala najprogresívnejšia myšlienková tradícia v chápaní kultúry, vrátane jej reprodukcie v teoretickom, vedeckom diele klasikov marxizmu-leninizmu.

Horší je prípad, keď sa nedostatok kvalifikovaných vedomostí o dejinách teoretických náhľadov na kultúru spojí s nedialektickým chápaním jej povahy a podstaty. Ukazuje sa, že v súčasnosti nie sú najrozšírenejšie ani najnebezpečnejšie idealistické koncepty kultúry, ale mechanicko-materialistické koncepty kultúry.

Oddeľovanie materiálnej a duchovnej kultúry, oddeľovanie kultúry ako „činnostného procesu“ a ako „kultúrno-predmetného“ javu, rovnako ako oddeľovanie a hypertrofovanie sémantických a semiotických výskumov a ďalšie mechanické varianty a redukcie kultúry v jej celostnosti, komplexnosti, sú koniec koncov výsledkom metafyzického rozpoltenia súcna na bytie a dianie. Ide o roztrhnutie neroztrhnutelného v dialektike súcna, v protirečivej jednote bytia a diania. Prečo veci sú a zároveň nie sú, prečo trvajú a zároveň sa menia...? Aj v tomto prípade sa vlastne stále rieši prvá a „večná“ filozofická otázka, ktorú nastolil Táles Milétsky, (a ktorý si nenamýšľal, že ju raz navždy vyčerpá, pretože je objektívne nevyčerpatelná).

Vo svojej genetickej podstate sú všetky kultúrne javy, celá kultúra predovšetkým tvorbou, živým procesom objektivizácie tvorivého subjektu, jeho humanizácie a zápasu o slobodu. Tento proces je nedeliteľný, organicky spätý v každom bode. Je to proteovský had, ktorý, hoci rozsekaný na malé kúsky, má ich vždy substanciálne rovnaké: sú „činnostným procesom“ i „kultúrno-predmetným javom“.

Zmyslom vedeckého poznávania kultúry je určenie a formulovanie jej všeobecných vzťahov a zákonov. Šancu odhaliť ich však máme len vtedy, keď naše skúmanie bude exaktné a konkrétne historické. Čím je konkrétnejšie, tým viac môže byť úplnejšie a adekvátnejšie považovať a podstate poznávaných kultúrnych javov a procesov. Tento neobyčajne prácny postup konkrétneho, historického výskumu celostného komplexu kultúry v prostredí iných komplexov a celkov, v ktorom sa nesmie zanedbať ani jediný článok reťaze súvislostí, ani vynechať množstvo člán-

kov, musíme dodržať v záujme objektívnosti a vedeckej produktívnosti poznania.

Výskum kultúry sa však nemôže trieštiť len na poznávanie čiastkových súvislostí, mnohokrát veľmi detailnej povahy. Kultúra je najkomplexnejší organizmus, ktorý môže žiť a rozvíjať sa len ako celostný organizmus. Špeciálne a hraničné vedné disciplíny, zaoberajúce sa určitými stránkami, zložkami, formami, atď. kultúry, nemôžu efektívne budovať svoje teórie bez hľadiska kultúry ako celku, v ktorom samé zaujímajú parciálne miesto. Z obrazu, ktorý tieto vedy vytvárajú, nemalo by sa strácať hľadisko komplexnosti, v ňom kritérium podstatných a nepodstatných súvislostí a rozhodujúcich faktorov utvárania kultúry ako celku. Nemalo by chýbať ich dôkladné historické poznanie, to znamená konkrétne poznanie danej historickej skutočnosti v kultúre a jej špecifickosti.

Pohľad na celý komplex kultúry, na vzájomné vzťahy organických súčastí tohto komplexu, na podstatné súvislosti medzi nimi, na ich vývojovú dynamiku a reálne premeny, mala by poskytovať filozoficko-historická teória kultúry. Treba dodať, že obe stránky problému, nielen ontologická (t. j. reálny komplex kultúry), ale aj gnozeologická a metodologická (t. j. filozoficko-historický aspekt poznania tohto komplexu), sú stále otvorené.

Súčasná filozoficko-historická teória kultúry zápasí s mnohými problémami svojho rozvoja, čo sa prejavuje v celom výskume kultúry. Nejde ani tak o stanoviská pochádzajúce zo špeciálnych vied, ktoré v tom vidia príčiny, že v ich práci chýba obraz a pojem celku kultúry v jej komplexnosti.

Skôr sa treba zamyslieť nad tým, že v jestvujúcej nomenklatúre vied nie sú kodifikované vedy o kultúre, ktoré by mali riešiť komplexné otázky celej kultúry, to znamená to, čo nemôžu riešiť jednotlivé vedy o umení, ani etnografia, folkloristika, archeológia, sociológia a iné. V Československu sa zaoberajú týmito otázkami len niekoľkí jednotlivci, a to zväčša na okraji iných disciplín.

Nedotvorená inštitucionálna báza značne sťažuje výchovu kvalifikovaných vedeckých pracovníkov v tejto výskumnej orientácii. Tento problém nemôže vyriešiť ani nové oddelenie teórie a dejín kultúry, ktoré sme začali budovať vo Výskumnom ústave kultúry.

Na druhej strane treba lepšie využívať možnosti kooperácie a integrácie síl v rámci Štátneho programu základného výskumu, príslušných vedeckých kolégií akadémie vied a ďalšie.

Filozoficko-historická teória kultúry rieši najzložitejšie otázky spoločenskovedného poznania a výskumu. Dnes sa potreba jej intenzívneho rozvoja opodstatňuje predovšetkým ontologickými dôvodmi. Aj pre ňu má prvoradý význam skutočnosť, že v súčasnej situácii, keď prípadná raketojadrová vojna, vrátane jej kozmickej dimenzie, bola by vojnou globálnou, stojí ľudstvo a celá kultúra pred reálnou dilemou života a smr-

ti. Z tohto hľadiska revolučná úloha svetovej robotníckej triedy a úloha svetovej socialistickej sústavy v zápase so svetovým imperializmom vystupujú ako uchovávateľky a pokračovateľky všetkých kultúrnych hodnôt ľudstva i samotného človeka. Tento výhľadový horizont kladie pred všetkých tvorcov kultúry takú zodpovednosť, pred ktorou v minulosti človek nikdy nestál, ani stáť nemusel.

V týchto okolnostiach sa žiada od filozoficko-historickej teórie kultúry, aby konkretizovala kultúrny ideál socialistickej a komunistickej epochy, ktorý svojimi filozofickými, svetonázorovými, etickými, estetickými, atď. atribútmi spája jednotlivé oblasti kultúrnej tvorby, dáva našej kultúre zmysel a formuje základné obrysy jej tvaru.

Marxisticko-leninská, filozoficko-historická teória kultúry musí sa plne angažovať v zápase dvoch antagonistických koncepcií svetovej kultúry v podmienkach súčasnej epochy. Životnosť buržoáznej koncepcie svetovej kultúry v najvyhranenejšej, súčasnej, „praktickej“ podobe stelesňuje tzv. americký kultúrny imperializmus. Stelesňuje jednu z podstatných črt buržoáznej koncepcie svetovej kultúry — dravý, rozpínavý kozmopolitizmus, ktorý si nerobí starosti s národnými spoločenstvami a ich kultúrnym dedičstvom, s rozvojom či osudom národných kultúr, ale naopak, ide proti nim. To je hlavný dôvod, prečo sa tomuto vplyvu vedome bránia viaceré západoeurópske krajiny. Jeho silu si môžeme uvedomiť na príklade kultúrnej situácie v NSR. Nemecká kultúra vo svojom historickom vývoji vytvorila si mnohé pevné, typické, národné črty, ktoré ju v určitom zmysle integrovali i obraňovali pred cudzími vplyvmi a v nejednom ohľade určovala kultúrny vývoj Západnej Európy. Ako konštatujú kultúrni činitelia v NSR, dnes sa tieto národné črty kultúry ich krajiny takmer úplne rozplynuli pod mocným tlakom spoza oceána, ich kultúra sa amerikanizovala.

Už eticky a politicky je dôležité poznať zdroje, príčiny, atribúty tejto imperialistickej, kozmopolitickej koncepcie svetovej kultúry. Nemožno ju považovať len za súčasť ideových konfrontácií v súčasnom svete. Nie je len elementom spoločenského vedomia, ale prenikla hlboko do spôsobu života občanov Západnej Európy, rozširuje svoj vplyv v krajinách tzv. tretieho sveta a usiluje sa zachytiť i v našom prostredí. Stala sa reálnou svetovou silou, činiteľom spoločenského bytia.

Proti tejto koncepcii smeruje marxisticko-leninská koncepcia svetovej kultúry. Jedným z jej predpokladov je všestranný rozvoj, zblížovanie a vzájomné obohacovanie národných kultúr a ich integrácia vo formujúcej sa socialistickej kultúre. Tieto procesy sú súčasťou spoločenskej realizácie komunistického kultúrneho ideálu všestranne a harmonicky rozvinutého človeka, ktorý využíva všetky svoje schopnosti, aby pretváral prírodu, spoločnosť, samého seba v záujme svojho sebaoslobodzovania. Tento rozvoj je hlavným zdrojom socialistickej kultúry.

Vedecky konkretizovať naznačené i mnohé ďalšie komplexné otázky vývoja kultúry, odlíšiť ich javové a podstatné stránky, je nezastupiteľ-

ným poslaním filozoficko-historickej teórie kultúry, ktorá svojím dielom napomáha zdokonaľovať rozšírenú socialistickú reprodukciu hmotného a duchovného spoločenského bohatstva v súlade s cieľmi, vytýčenými na základe vedecky poznávaných a využívaných spoločenských zákonitostí.